

O písmenách Š a Ț

Pri čítaní najnovšieho vydania Pravidiel slovenského pravopisu (2003; ďalej PSP) sa dozvieme (s. 26), že pri písaní slov cudzieho pôvodu, hlavne pri vlastných menách, sa používajú aj iné písmená ako písmená slovenskej abecedy. Nasledujú príklady: *ã; Ã; ë; Ê; ê; Ê; ć; Ć; ś; Ś; ç; Ç; ș; Ș; ț; Ț*.

Niektoré jazyky, z ktorých pochádzajú tieto písmená zamýšľané ako príklad cudzích grafém vyskytujúcich sa v slovenských textoch, identifikujeme ľahko – samozrejme, mnohé z týchto znakov sa používajú vo viacerých jazykoch a pravopisných systémoch.

Napríklad *ç Ç* sa používa vo francúzštine a turečtine, *ć Ć* v chorvátčine a v poľštine, *ś Ś* v poľštine, *ș Ș* v turečtine a niektorých príbuzných jazykoch. Písmeno *ț Ț* (t-cedilla) bolo sporadicky používané v stredovekej francúzštine a v roku 1868 začlenené do koncepcie reformy, v ktorej ho autor navrhuje zaviesť do oficiálnej francúzskej ortografie (návrh sa nepresadil).

Písmeno *ț Ț* nájdeme ale aj inde – v súčasných rumunských textoch, spolu s písmenom *ș Ș* (s-cedilla). Príklady vidíme aj priamo v PSP, napríklad na stranách 40 a 41 sa spomína mesto *Constanța*, a kúsok ďalej sa vyskytne veta „*namiesto rumunského ș sa môže písať ș, napr. Brașov – Brašov*“. V skutočnosti ale rumunská ortografia písmená *ș Ș* a *ț Ț* nepozná, ale má písmená *ș Ș* a *ț Ț* (s s čiarkou pod písmenom, t s čiarkou pod písmenom).

Pozrime sa na tieto diakritické znamienka bližšie.

Niektoré jazyky používajú ako diakritický znak cedillu¹, pôvodne pochádzajúcu zo zvyku stredovekých pisárov písať pod hlavným písmenom malé písmenko z na zvýraznenie odlišnej výslovnosti. Týka sa to hlavne románskych jazykov – francúzštiny, španielčiny, portugalciny a katalánčiny (aj keď moderná španielčina už cedillu nepoužíva). Moderný turecký pravopis sa takisto inšpiroval týmito jazykmi a používa cedillu. Rumunčina používa už spomenutú čiarku pod písmenami *s* a *t*, okrem rumunčiny používa čiarku pod niektorými písmenami aj lotyščina.

Všetko bolo pekné a jednoznačné až do prvého masovejšieho nástupu osobných počítačov v osemdesiatych rokoch. Vtedajšie operačné systémy sa vyznačovali napríklad tým, že nepodporovali diakritiku a ak aj podporovali, tak každý operačný systém používal svoju vlastnú verziu kódovania. Navyše repertoár znakov bol aj tak väčšinou obmedzený na „západoeurópske“ jazyky. Situáciu sa snažila štandardizovať Medzinárodná organizácia pre normalizáciu (ISO) návrhom veľmi úspešnej kódovacej tabuľky ISO 8859-1 pre západoeurópske jazyky a celý súbor tabuliek pre rôzne skupiny jazykov, medzi nimi aj ISO 8859-2 pre východoeurópske (dnes by sme povedali pre stredoeurópske) jazyky a ISO 8859-3 pre turečtinu, maltský jazyk a esperanto.

Keďže bolo vhodné, aby znaky, ktoré sa vyskytnú vo viacerých tabuľkách, boli na rovnakých pozíciách, turecké *ș Ș* (pozície 0xBA, 0xAA)² zostalo na rovnakom mieste aj v ISO 8859-2 aj v ISO 8859-3, a toto písmeno bolo zjednotené s rumunským *ș Ș*. Do ISO 8859-2 sa potom doplnilo *ț Ț* na pozície 0xFE a 0xDE. Čiarka pod písmenom alebo cedilla sa považovali (či skôr normatívne vyhlásili) za rovnaké diakritické znamienko a rozdiel medzi nimi bol ponechaný iba ako vizuálny, bez zmeny sémantickej

1 *cedilla* je pôvodný španielsky názov príslušného diakritického ho znamienka, niekedy je známejšie označenie *cedille*, používané vo francúzštine (tam takisto prevzaté zo španielčiny).

2 Všetky pozície budeme uväzovať v šestnástkovej sústave.

hodnoty písmena.³

Takéto zjednotenie neprekážalo, pretože počítače predsa len neboli široko rozšírené (najmä v Rumunsku a Turecku), texty sa medzi počítačmi neprenášali (a toľž nie medzi Tureckom a Rumunskom) a všeobecne bol problém diakritiku vôbec používať, nehľadiac na to, že pri bežnej kvalite obrazoviek a tlačiarň človek potreboval trocha fantázie, aby v tých pár pixeloch pod písmenom cedillu alebo čiarku vôbec rozpoznal.

Tak sa stalo, že pri návrhu globálneho jednotného znakového systému Unicode v prvých verziách zostali iba *ț Ț ș Ș* (s cedillou) ako jednotné písmená pre rumunčinu a turečtinu, na pozícii U+015E písmeno Ș, na U+015F ș, na U+0162 Ț, na U+0163 ț. Táto situácia sa napravila až v roku 1999 vo verzii Unicode 3.0.0, keď pribudli U+0218 Ș, U+0219 ș, U+021A Ț, U+021B ț (tab. 1.). Ale to už si Rumuni pomaly zvykali na to, že v počítačoch ich písmená vyzerajú trochu ináč ako boli zvyknutí (ako si aj Poliaci zvykli na to, že kreska v novovytlačných knihách – tých, ktoré už vznikali pomocou počítačov – je trochu šikmejšia než kedysi).

Pozícia znaku	znak
U+015E	Ș
U+015F	ș
U+0162	Ț
U+0163	ț
U+0218	Ș
U+0219	ș
U+021A	Ț
U+021B	ț

Tabuľka 1: Pozície písmen v Unicode vo verzii 3.0.0 a novších

K chaosu prispeli neskôr najmä Microsoft a Adobe, keď vo svojich fontoch veci pomiešali ešte trochu viac, než bolo treba. A tak doteraz máme vo fontoch Times New Roman a Arial, hádam najčastejšie používaných pre „kuchynskú typografiu“, na pozíciách U+015E a U+015F tvar písmen ș Ș (s cedillou), na pozíciách U+0162 a U+0163 (tam, kde má byť ț Ț s cedillou) tvar ț Ț (s čiarkou), na pozíciách U+0218 a U+0219 je správne Ș Ș (s čiarkou), ale na U+021A a U+021B sú naopak ț Ț (s cedillou)! Vo fonte Arial Unicode MS, priamo vytvorenom firmou Microsoft na to, aby pokrýval čo možno najviac súčasných jazykov, sa pre zmenu s/S s cedillou nevyskytuje vôbec – U+015E, U+015F, U+0218, U+0219 sú všetko tvary písmen s čiarkou, ț Ț (s cedillou) a ț Ț (s čiarkou) sú klasicky prehodené naopak.

Dokonca aj (platený) font Code2000 špeciálne navrhnutý na podporu najväčšieho možného repertoára znakov obsahuje drobnú chybu – všetky písmená sú na správnych pozíciách, len namiesto ț Ț (s cedillou) je tvar znaku ț Ț (s čiarkou) – toto však tak neprekáža, lebo ako sme už spomenuli, ț Ț (s cedillou) sa nevyskytuje vari v nijakom jazyku. Z voľne⁴ dostupných fontov si môžeme vybrať napríklad DejaVu fonty alebo FreeSans a FreeSerif, ktoré majú tieto písmená správne.

3 To nepostihlo len rumunské a turecké písmená. Aj poľská kreska sa takto zjednotila s českými a slovenskými dĺžňami, hoci v tradičnej kvalitnej typografii je kreska trochu strmšia a nachádza sa bližšie k písmenu pod ňou ako náš dĺžeň. V tomto prípade sú však tieto drobné vizuálne variácie v rámci tolerancií.

4 „Voľne“ myslíme vo význame používania a modifikovania bez obmedzení, nie vo význame používania zadarmo.

Z fontov s pevnou šírkou znaku microsoftovský Courier New má na pozíciách U+015E a U+015F správne ş Ş (s cedillou), na U+0162 a na U+0163 má nesprávne namiesto ț Ț (s cedillou) uvedené ț Ț (s čiarkou), a pozície U+0218 až U+021B (čiže tam, kde by sa mali nachádzať písmená s čiarkou), sú prázdne. Štandardné X11 fonty s pevnou šírkou znaku (-misc-fixed) majú všetky spomínané znaky vizuálne správne.

Celá táto situácia mala za následok, že v súčasných rumunských tlačенých textoch typograficky neprofesionálne spracovaných veľmi ľahko zistíme, či sa pripravovali klasickým spôsobom, alebo pomocou počítačov – tie pomocou počítačov často používajú cedillu namiesto čiarky pod písmenom a podľa použitého fonu často aj v jednom texte striedajú varianty. Dokonca si dovoľíme odhadnúť, že rumunské slová v inojazyčných textoch publikovaných mimo územia Rumunska používajú v obrovskej väčšine chybné cedillu namiesto čiarky pod písmenami. Profesionálne texty si samozrejme dajú záležať na správnom používaní.

Pri písaní textov, v ktorých sa vyskytnú znaky s cedillou alebo s čiarkou pod písmenom, by sme sa teda nemali nechať oklamať vizuálnou podobou, ale mali by sme sa riadiť sémantickým významom znakov (aby bola správna reprezentácia textu v digitálnej podobe). Správnu podobu dosiahneme voľbou vhodného fonu. Každé iné riešenie je nepresné a môže viesť k chybám v zobrazení.

Preto navrhujeme v novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu nahradiť v príkladoch rumunských vlastných mien písmená s cedillou správnymi tvarmi písmen s čiarkou a na zamedzenie prípadných nejasností do príkladu cudzích písmen doplniť turecké ş spolu s príkladmi niektorých tureckých vlastných mien (napríklad *Muş, Ali Paşa, Kirşehir, Kardeşgediği*).

ş ț	Ş Ț Ç
Príklad písmen s čiarkou	Príklad písmen s cedillou

LITERATÚRA

DANIELS, Peter T.: The World's Writing Systems. New York, Oxford: Oxford University Press 1996.

FIRMIN-DIDOT, Ambroise: Observations sur l'orthographe, ou ortographe, française. Paris: Libraire de L'Institut de France 1868.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. 592 s.

The Unicode Consortium. The Unicode Standard, Version 4.0. Boston, MA: Addison-Wesley Developers Press 2003.